

Ilona Kwiecień

Ubezpieczenia w zarządzaniu ryzykiem działalności gospodarczej

UBEZPIECZENIA

Ubezpieczenia
w zarządzaniu
ryzykiem działalności
gospodarczej

UBEZPIECZENIA

[Kup książkę](#)

Ilona Kwiecień

Ubezpieczenia
w zarządzaniu
ryzykiem działalności
gospodarczej

Wydawnictwo C.H. Beck
Warszawa 2010

[Kup książkę](#)

Wydawca: Dorota Ostrowska-Furmanek

Redaktor merytoryczny: Maria Kucza

Recenzent: prof. zw. dr hab. Jan Monkiewicz

Projekt okładki i stron tytułowych: Grafos

Ilustracja na okładce: © Alexey Dudoladov/iStockphoto.com

Seria: Ubezpieczenia

© Wydawnictwo C.H. Beck 2010

Wydawnictwo C.H. Beck Sp. z o.o. ul. Bonifraterska 17,

00-203 Warszawa, tel. (22) 33 77 600

Skład i łamanie: Wydawnictwo C.H. Beck

Druk i oprawa: Cyfrowe Centrum Druku i Fotografii, Bydgoszcz

ISBN 978-83-255-1461-7

[Kup książkę](#)

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	7
1. RYZYKO W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ A RYZYKO	
UBEZPIECZENIOWE.....	10
1.1. Problematyka ryzyka w perspektywie ubezpieczeń.....	10
1.2. Natura i pojęcie ryzyka.....	11
1.3. Podstawowe klasyfikacje ryzyka.....	18
1.4. Charakterystyka ryzyka związanego z działalnością gospodarczą.....	25
1.4.1. Pojęcie i ewolucja ryzyka w działalności gospodarczej.....	25
1.4.2. Kategorie ryzyka związanego z działalnością gospodarczą.....	28
1.5. Wpływ ryzyka na środowisko biznesu.....	38
2. PROCES ZARZĄDZANIA RYZYKIEM W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ	42
2.1. Potrzeba i pojęcie zarządzania ryzykiem	42
2.2. Cele zarządzania ryzykiem w firmie	46
2.3. Etapy i fazy zarządzania ryzykiem.....	48
2.4. Identyfikacja ryzyka	51
2.4.1. Obszary i źródła zagrożenia	52
2.4.2. Metody identyfikacji ryzyka.....	59
2.4.3. Rola informacji w procesie identyfikacji ryzyka	61
2.4.4. Techniki i narzędzia identyfikacji ryzyka	65
2.5. Ocena ryzyka	69
2.5.1. Częstotliwość realizacji ryzyka	69
2.5.2. Wielkość potencjalnych strat	73
2.5.3. Narzędzia pomiaru ryzyka.....	81
2.5.4. Kompleksowa ocena ryzyka i jego klasyfikacja	86
2.6. Postawa firmy wobec ryzyka.....	91
2.6.1. Znaczenie osoby zarządzającej ryzykiem	91
2.6.2. Specyfika firmy.....	95

2.6.3. Przymus w zakresie zarządzania ryzykiem	96
2.7. Metody zarządzania ryzykiem.....	97
2.7.1. Przegląd metod zarządzania ryzykiem.....	98
2.7.2. Klasyfikacja metod podejmowania ryzyka.....	101
2.7.3. Kryteria wyboru metody podjęcia ryzyka.....	104
3. UBEZPIECZENIE JAKO METODA ZARZĄDZANIA RYZYKIEM.....	106
3.1. Pojęcie i rozwój ubezpieczenia w kontekście zarządzania ryzykiem.....	106
3.2. Klasyfikacja ubezpieczeń.....	113
3.3. Specyfika ubezpieczenia jako metody zarządzania ryzykiem	122
3.3.1. Ubezpieczalność ryzyka	123
3.3.2. Przebieg stosunku ubezpieczenia.....	128
3.3.3. Kontraktowy charakter ubezpieczenia i prawna determinacja stosunku ubezpieczenia	133
3.3.5. Prewencyjna funkcja ubezpieczenia.....	138
3.4. Zakres kompensacji strat z ubezpieczenia.....	139
3.4.1. Realność ochrony ubezpieczeniowej.....	140
3.4.2. Przesłanki istnienia odpowiedzialności ubezpieczyciela oraz jej wyłączenia.....	141
3.4.3. Czynniki ograniczające odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń	149
3.5. Konkurencyjność ubezpieczenia na tle innych metod zarządzania ryzykiem ..	156
4. KONSTRUKCJA PROGRAMU UBEZPIECZEŃ	167
4.1. Proces projektowania programu ubezpieczeń.....	167
4.2. Analiza oferty rynkowej	170
4.2.1. Ubezpieczenia obowiązkowe dla działalności gospodarczej.....	171
4.2.2. Ubezpieczenia dobrowolne dla działalności gospodarczej.....	175
4.3. Proces oceny i wyboru ubezpieczenia	194
4.3.1. Cena ubezpieczenia.....	196
4.3.2. Jakość produktu	198
4.3.3. Kondycja finansowa zakładu ubezpieczeń.....	200
4.3.4. Jakość obsługi	202
4.4. Metody obniżania kosztu ubezpieczenia i inne możliwe rozwiązania	203
4.4.1. Elementy determinujące ryzyko indywidualne	204
4.4.2. Retencja części ryzyka	205
4.4.3. Grupy ryzyka.....	207
4.4.4. Instytucje typu <i>captive</i>	208
4.5. Forma i kanały zakupu a rola brokera w procesie ubezpieczenia.....	213
4.7. Funkcjonowanie programu i likwidacja szkód	217
LITERATURA	221
Pozycje książkowe i artykuły	221
Opracowania i strony w Internecie	226
INDEKS	228

WSTĘP

Życie toczy się w świecie niepewności. Rzeczy nieoczekiwane zdarzają się – oczekiwane toczą się innym torem. Rezultat może być pomyślny, ale równie prawdopodobna jest jednak strata czy niepowodzenie. Doświadczenie zdaje się czynić człowieka mądrzejszym – rzeczywistość potrafi zaskakiwać.

Ryzyko istnieje niezależnie od ludzkiej świadomości. Może być związane z podejmowanymi działaniami, ale także ze zdarzeniami zupełnie niezależnymi (siły przyrody). Jego negatywny aspekt zdaje się wykluczać ignorancję. Zdolność do pojmowania, oceny i zarządzania ryzykiem jest cechą odróżniającą człowieka współczesnego od człowieka świata antycznego [Bernstein, 1997].

W toku ewolucji radzenia sobie z ryzykiem wykształciło się wiele metod. Czary i religijne rytuały szybko zastąpione zostały przez zabiegi techniczno-organizacyjne mające na celu zapobieganie negatywnym konsekwencjom realizacji ryzyka bądź opanowywanie wielkości i dotkliwości strat [Brodtrick, 1999]. Pierwsze planowe strategie podejmowania ryzyka – repartycja ewentualnych strat na grupę oraz transfer, za ustaloną cenę, na podmiot znajdujący się pierwotnie poza strefą zagrożenia – ewoluowały w jeden instrument – ubezpieczenie. Przez wiele lat stanowiło ono powszechnie stosowane narzędzie kompensacji strat, uznawane wręcz za synonim procesu zarządzania ryzykiem. Procedura ubezpieczenia i błędy w projektowaniu ochrony ubezpieczeniowej uświadomiły jednak, jak istotny jest etap przed ubezpieczeniem – poprzedzający dobór i implementację metody podjęcia ryzyka. Ubezpieczenie winno stanowić element całego procesu zarządzania ryzykiem – instrumentem mogącym

znaleźć zastosowanie jako metoda właściwa dla podjęcia pewnych rodzajów ryzyka. Natomiast w konstrukcji ochrony ubezpieczeniowej uwzględnić należy postulaty:

- ▶ efektywności zabezpieczenia – który wymaga wnikliwej analizy ryzyka i ukształtowania ochrony ubezpieczeniowej na miarę specyficznych potrzeb
- ▶ skuteczności zabezpieczenia – co determinowane jest prawidłową oceną ubezpieczenia (tak produktu jak i zakładu ubezpieczeń)

Problem ten zyskuje na znaczeniu zwłaszcza w odniesieniu do ryzyka związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej. Ryzyko staje się zjawiskiem niezmiernie istotnym, wpływającym na kształt i efekty tej działalności. Przy tym, wraz ze zmianą charakteru działalności i rozwojem technologicznym, w ostatnich latach zmienia się rodzaj zagrożeń. Do funkcjonowania firmy nie są już niezbędne budynki i maszyny, wzrasta znaczenie wartości niematerialnych i prawnych: *know-how*, nazwy, opinii klientów; pracownicy są nieliczni, ale trudni do zastąpienia. E-biznes sprawia, że firma może prowadzić transakcje, których wartość wielokrotnie przekracza wartość jej majątku. Problem odpowiedzialności cywilnej (zwłaszcza za produkt bądź za tzw. szkody ekologiczne) staje się niezmiernie istotny wobec masowości roszczeń i skłonności sądów do zaostrzania odszkodowań. A przy tym wciąż poważne zagrożenie stanowią siły przyrody – według badań francuskich 7 na 10 przedsiębiorstw bankrutuje po szkodzie totalnej.

Świadoma postawa wobec ryzyka w działalności gospodarczej uzasadniona jest nie tylko partykularnym interesem przedsiębiorcy, ale także szerokim zakresem oddziaływania negatywnych konsekwencji. Istotne jest zabezpieczenie celów przedsięwzięcia, ale konieczne jest także uświadomienie faktu, iż stabilność, wypłacalność czy wreszcie przetrwanie firmy mają znaczenie także dla pracowników, podmiotów i instytucji finansujących, kontrahentów, a nawet klientów.

Ubezpieczenie jako narzędzie pieniężnej kompensacji strat w działalności gospodarczej ma długie tradycje. W literaturze i praktyce światowej w tym obszarze od kilkudziesięciu lat wskazuje się na konieczność uczynienia z ubezpieczenia instrumentu podjęcia ryzyka wkomponowanego w zorganizowany proces zarządzania ryzykiem, tak by jego wykorzystanie było jak najbardziej efektywne i skuteczne. Podnosi się także, że problem zarządzania ryzykiem należy rozpatrywać w aspekcie efektywności tego procesu, przy uwzględnieniu obu jej składowych – wyniku (minimalizacji ryzyka) i kosztu (nakładów na ową minimalizację). Niemniej ubezpieczenie jako metoda podjęcia ryzyka nie traci na znaczeniu, a wręcz zyskuje w odniesieniu do pewnych kategorii ryzyka, a także małych i średnich przedsiębiorstw, które z uwagi na niski potencjał merytoryczny i finansowy mają ograniczone możliwości podejmowania ryzyka

innymi metodami. Rozwój rynku ubezpieczeń powoduje intensyfikację ilościową i jakościową podaży w tym obszarze, co jednakże utrudnia dokonanie wyboru optymalnego ubezpieczenia. Wagę problemu podkreśla ograniczony zakres gwarancji państwowych – ciężar zaprojektowania realnej ochrony ubezpieczeniowej leży zatem po stronie klienta zakładu ubezpieczeń. Przy tym specyfika ryzyka występującego w działalności gospodarczej uwypukla problem ubezpieczalności ryzyka. W książce podjęto próbę określenia możliwości wykorzystania ubezpieczenia w podejmowaniu ryzyka w działalności gospodarczej oraz wskazania sposobów i czynników wpływających na optymalność tej aplikacji.

1. RYZYKO W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ A RYZYKO UBEZPIECZENIOWE

1.1. Problematyka ryzyka w perspektywie ubezpieczeń

Ryzyko jest pojęciem fundamentalnym dla ubezpieczeń. Istnienie ryzyka stanowiło bodziec dla poszukiwania jak najlepszych form zabezpieczenia – pierwszy krok w kierunku wykształcenia się formuły ubezpieczenia. Natura ryzyka determinowała rozwój i specjalizację ubezpieczeń. Funkcjonowanie ubezpieczeń wiąże się z problemami identyfikacji i selekcji rodzajów ryzyka, ich kwantyfikacji oraz monitorowania. Problemy te są tak samo znaczące z perspektywy zakładu ubezpieczeń, który podejmuje decyzję o akceptacji ryzyka, wysokości składki ubezpieczeniowej, polityce finansowej dla zapewnienia wypłacalności, ale i zyskowości prowadzonej działalności, jak i z punktu widzenia podmiotu ubezpieczającego, który boryka się z problemem zapewnienia sobie jak najbardziej efektywnej ochrony ubezpieczeniowej. Płyne stąd misja dla teorii ubezpieczeń, by dawać podstawy terminologiczne i metodologiczne, poszukiwać [Kowalewski, 1999, s. 11] rozwiązania problemów dotyczących:

- ▶ pojęcia i natury ryzyka,
- ▶ klasyfikacji ryzyka,
- ▶ identyfikacji i oceny ryzyka,
- ▶ ubezpieczalności ryzyka.

Problemy te dotyczą ryzyka będącego przedmiotem ochrony ubezpieczeniowej, a tym samym transferu do zakładu ubezpieczeń za cenę składki ubezpieczeniowej. Właściwym pojęciem będzie tu **ryzyko ubezpieczeniowe**, które zgodnie z terminologią przyjętą w teorii i praktyce ubezpieczeń odnosić można tak do niepewności co do nastąpienia określonego zdarzenia, samego zdarzenia, a także przedmiotu (rzadziej podmiotu) ubezpieczenia. Problemy związane ze zdefiniowaniem ryzyka oraz jego klasyfikacją zostaną przedstawione w dalszej części, w tym miejscu warto jednakże poczynić uwagę, iż istotne jest pojmowanie ryzyka ubezpieczeniowego w opozycji do ryzyka zakładu ubezpieczeń oraz ryzyka ubezpieczającego, czyli dwóch stron kontraktu ubezpieczenia – sprzedającego i kupującego.

Ryzyko zakładu ubezpieczeń związane jest:

- ▶ z przejęciem ryzyka ubezpieczeniowego i właściwą jego oceną, która stanowi podstawę dla decyzji o akceptacji ryzyka, kalkulacji składki ubezpieczeniowej, polityce reasekuracyjnej itp. – ryzyko stanowić będzie możliwość sytuacji, w której nastąpi większa liczba zdarzeń lub większa wartość szkód niż ustalone jako prawdopodobne;

- ▶ z prowadzeniem działalności gospodarczej w ogóle – w aspekcie działalności operacyjnej, przy czym należy uwzględnić specyfikę prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i szczególne wymagania stawiane ubezpieczycielom przez system prawny i klientów¹.

Natomiast **ryzyko ubezpieczającego** wiąże się z problemem konstrukcji właściwej ochrony ubezpieczeniowej, wyboru właściwego produktu oraz plasowania ryzyka ubezpieczeniowego we właściwym zakładzie ubezpieczeń, tak by zapewnić sobie realną ochronę ubezpieczeniową i uzyskanie spodziewanego odszkodowania w umówionym terminie. Ryzykiem będzie zatem możliwość nieosiągnięcia należnej i oczekiwanej kompensacji strat.

1.2. Natura i pojęcie ryzyka

Próby zdefiniowania pojęcia ryzyka podejmowane są przez wielu autorów, choć należy zgodzić się, że rodzima literatura ubezpieczeniowa nie przywiązywała przez długi czas należytej wagi do badań nad istotą ryzyka [Kowalewski, 1996, s. 11]. Niewątpliwie wynika to z pewnej stagnacji w obszarze zarządzania ryzykiem w gospodarce centralnie sterowanej oraz słabego rozwoju rynku ubezpieczeń w tym okresie. Niemniej jednak znaczenie tego pojęcia, tak dla teorii, jak

¹ Szerzej o ryzyku zakładu ubezpieczeń [Ronka-Chmielowiec, 2007].

i praktyki ubezpieczeń oraz dla potrzeb niniejszej pracy, wymaga poświęcenia uwagi aspektom związanym z pojęciem ryzyka i obszarom badań nad ryzykiem.

Niejednorodność semantyczna pojęcia ryzyka, istnienie wielu korelatów powodują zamęt terminologiczny wymagający uporządkowania. Praktyka zarządzania ryzykiem i specyfika ubezpieczenia jako metody podjęcia ryzyka wymuszają zrozumienie natury i istoty ryzyka. Tymczasem słowo „**ryzyko**” należy do tych, które mogą przybierać wiele znaczeń – w zależności od kontekstu, okoliczności, autora i celu wypowiedzi. Należy do pojęć abstrakcyjnych, nie można go zobaczyć, dotknąć. Potocznie, zgodnie ze starożytną etymologią (*risicare*) [Arcta, 1946], określa zagrożenie, możliwość niepowodzenia, przedsięwzięcie niebezpieczne, ale także niebezpieczną próbę, odważenie się na coś, możliwość zarówno zysków, jak i strat, możliwość, że coś się uda lub nie, bądź przedsięwzięcie, którego wynik jest nieznany, zależny od przypadku. „Ryzykować” oznacza próbować szczęścia, decydować się na coś, mając świadomość, że decyzja pociąga za sobą pewne niebezpieczeństwo, i tym samym, „ponosząc ryzyko”, brać na siebie odpowiedzialność za szkody i straty wynikłe z wypadków losowych [Skorupka, 1968; Doroszewski, 1965].

Już w analizie semantycznej słowa „ryzyko”² łatwo dopatrzeć się dwóch sfer – jedna ogranicza się do negatywnych rezultatów (niepowodzenie, strata, niebezpieczeństwo), druga zaś ukazuje szerszą perspektywę, wskazując także na możliwość powodzenia, szczęścia czy zysku. Ten dualizm pojęcia ryzyka (a w praktyce realizacji ryzyka), obecny jest w większości definicji i będzie znaczący zarówno dla zarządzania ryzykiem, jak i ubezpieczeń. Kryterium charakteru wyniku końcowego stanowi podstawę dla odróżnienia ryzyka od szansy [Ronka-Chmielowiec, 2000, s. 41]. Ryzyko należałoby wiązać z negatywnym efektem końcowym, szansę zaś z pozytywnym. Pojęcia te można wyrazić w postaci iloczynów:

a) ryzyko R

$$R = S \cdot P_s,$$

gdzie: S – wysokość szkody; P_s – częstotliwość występowania szkody lub prawdopodobieństwo jej wystąpienia;

b) szansa S

$$S = K \cdot P_k,$$

gdzie: K – korzyść; P_k – częstotliwość występowania lub prawdopodobieństwo wystąpienia korzyści.

Rozdzielenie to jest zabiegiem nieco sztucznym, ale doskonale obrazuje możliwość uzyskania zarówno pozytywnych, jak i negatywnych konsekwencji ryzyka. Należy jednak zwrócić uwagę, iż możliwe jest osiągnięcie korzyści mniejszych

² Zgodnie z radą profesora Henryka Ułaszyna: „znalazłszy szukaną formę, nie należy się nią zadowalać, lecz rzucić też okiem i na najbliższe pozycje” [Arcta, 1946].

niż zakładane, które – choć w tym ujęciu należałoby kwalifikować jako wynik dodatni – to jednak mogą oznaczać niepowodzenie. W literaturze szersze ujęcie (uwzględniające różne możliwe wyniki – pozytywne, negatywne bądź brak zmiany) określa się także jako neutralną koncepcję ryzyka [Jajuga, 2007].

Wieloaspektowość pojęcia ryzyka wynika z faktu, iż pojawia się ono w wielu dziedzinach życia i nauki. Emocjonalnie „ryzyko” wyraża stan, w którym z pewnym działaniem wiąże się poczucie niepewności co do rezultatu pozytywnych bądź negatywnych efektów. Psycholodzy wskazują na wiele aspektów wpływających na postrzeganie sytuacji jako ryzykownej, kładą zatem nacisk na subiektywny aspekt pojmowania ryzyka. Koncepcja ta odwołuje się do pojęcia niepewności. Noblista Arrow twierdzi, że nasza wiedza o zachowaniu wszelkich rzeczy, w przyrodzie bądź w społeczeństwie, owiana jest mgłą niepewności, a przy tym niepewność następstw, która reguluje postępowanie, istnieje w umyśle osoby dokonującej wyboru [Bernstein, 1997, s. XIX]. Ta niepewność – co do nastąpienia jakiegoś zdarzenia lub co do wyniku podjętych działań – początkowo utożsamiana była z ryzykiem. Jednakże już w początkach dwudziestego wieku pojawiły się w ekonomicznej teorii ryzyka naukowe analizy rozgraniczające te dwa pojęcia. Na przykład Willet [1901] rozumiał ryzyko jako coś obiektywnego związanego z subiektywną niepewnością [Ronka-Chmielowiec, 1998, s. 84]. Knight [1921] dokonał podziału niepewności na mierzalną, określaną jako ryzyko, oraz niemierzalną, określaną jako niepewność *sensu stricte*.

W pojęciu niepewności wyraźnie akcentuje się subiektywne odczucie jednostki zagrożonej ryzykiem. Ryzyko stanowi stan emocjonalny czy mentalny – jednak podkreśla się, że ryzyko, jako stan lub okoliczności, w których możliwa jest strata, istnieje obiektywnie, niezależnie od oceny jednostki. Natomiast samo istnienie ryzyka, o ile jest wiadome jednostce, budzi niepewność. Ukoronowaniem tych zabiegów może być stwierdzenie (oparte na teorii Pfeffera), że ryzyko jest stanem świata, a niepewność stanem umysłu – podczas gdy ryzyko mierzone jest prawdopodobieństwem, to niepewność poziomem wiary [Ronka-Chmielowiec, 1998, s. 85]. To psychologiczne zdeterminowanie oceny sytuacji bywa czasem wyodrębniane jako ryzyko subiektywne, które zostanie opisane w dalszych rozważaniach.

W ujęciu obiektywnym ryzyko oznacza wystawienie na przeciwności losu [Vaughan, 1997, s. 7], a zatem sytuację, której wynik jest niepewny – może zakończyć się powodzeniem lub nie. Dokładniej oznacza możliwość wyniku, który będzie inny (gorszy) niż oczekiwany lub pożądaný. Oczywiście ocena wyniku, jak i oczekiwania co do niego są indywidualnie zdeterminowane; wynik negatywny nie musi przy tym oznaczać straty, lecz jedynie mniejszą od oczekiwaną korzyść.

Na kategorii wyniku oczekiwanego opierają się statystycy, definiując ryzyko jako dyspersję rezultatów rzeczywistych i oczekiwanych [Ronka-Chmielowiec, 1998, s. 86], gdzie określa się stopień odchylenia wyników od pozycji średnich, albo jako prawdopodobieństwo wyniku innego niż oczekiwany. Prawdopodobieństwo odnosi się do szansy nastąpienia lub relatywnej częstotliwości pewnego zdarzenia [Greene, Trieschmann, 1981, s. 6]. Oba ujęcia zakładają jednak już pomiar ryzyka, stąd wydaje się, że bardziej użyteczne byłoby wprowadzenie pojęcia możliwości. „Możliwość” zakłada ewentualność metafizyczną, logiczną, a wreszcie niesprzeczność z prawami nauki [Honderich, 1999]. Sporne wydaje się już jednak wymaganie „wyobrażalności” przez racjonalną osobę, bowiem należy przyznać obiektywne istnienie ryzyka. Trudno natomiast kwestionować definiowanie ryzyka jako po prostu odchylenia od oczekiwanej wartości [Harrington, Niehaus, 1981, s. 4]. Definicja ta przywoływana jest w literaturze w odniesieniu do ryzyka, jakie ponosi ubezpieczyciel, bowiem obliczona wartość strat przyjęta za podstawę kalkulacji składki jest dla niego wynikiem oczekiwanym – dopiero odchylenie od niej (i to jedynie w kierunku większej ilości, wartości szkód) stanowi sytuację ryzyka.

W literaturze dotyczącej zarządzania ryzykiem w kontekście ubezpieczeń, ryzyko definiowane jest jako **możliwość nastąpienia straty**, powstania szkody. Taka definicja zakłada wspomniane przy wykładni językowej ograniczenie treści pojęcia ryzyka do wyniku jedynie ujemnego, niekorzystnego, czyli powstania straty bądź osiągnięcia korzyści mniejszych niż zakładane.

Definicja ta, choć pozbawia pojęcie ryzyka „optymistycznego” pierwiastka, wydaje się najbardziej właściwa dla zarządzania ryzykiem, bowiem proces ten konstruowany jest z myślą o przeciwdziałaniu, minimalizacji czy kompensacji wyniku negatywnego (gorszego od oczekiwanego bądź czystej straty).

Zapewne z podobnych względów ryzyko utożsamiane jest niekiedy z **niebezpieczeństwem**, co ma też pewien związek z poczuciem zagrożenia. Niebezpieczeństwo należy raczej rozumieć jako ewentualną przyczynę szkody, wręcz zdarzenie, które może powodować szkodę (ale nie musi). Niektórzy autorzy utożsamiają niebezpieczeństwo ze źródłem ryzyka, mówiąc o „niebezpieczeństwie pożaru” [Rejda, 2008]. Inni jednakże czynią dalsze rozróżnienie, wyodrębniając w obrębie źródła ryzyka dwa elementy: zagrożenie – określane jako *periculum in potentia*; oraz niebezpieczeństwo – oznaczające *periculum in actu* [Warkało, 1949].

periculum in potentia
używanie ognia

periculum in actu
pożar

Podobnie istotne jest poczynienie rozróżnienia między ryzykiem a jego **faktorami** (czynnikami). Obejmują one przyczyny sprawcze czy też okoliczności, warunki, cechy, które warunkują powstanie lub zwiększenie prawdopodobień-

stwa nastąpienia zdarzenia lub rozmiar negatywnych następstw realizacji ryzyka. Określa się je mianem hazardu [Greene, Trieschmann, 1981, s. 9]. W literaturze wyróżnia się cztery podstawowe typy hazardu – fizyczny, moralny, motywacyjny oraz prawny [Kowalewski, 1996; Vaughan, 1997].

Hazard fizyczny obejmuje fizyczne właściwości obiektu (słomiany dach) bądź zewnętrzne czynniki środowiska (oblodzona jezdnia), które zwiększają prawdopodobieństwo i surowość szkód. Działanie tych czynników może być eliminowane bądź ograniczane przez człowieka, może też nie poddawać się tym procesom.

Hazard moralny (ang. *moral hazard*), nazywany też w polskiej literaturze **pokusą nadużycia**, wynika z postawy osób ubezpieczonych, które przez obojętność (zaniechanie działań prewencyjnych) lub wręcz celowe, świadome działania doprowadzają do powstania szkody lub zwiększenia jej rozmiarów. Spowodowanie wypadku ubezpieczeniowego, przyczynienie się do zwiększenia szkód jak i wprowadzenie w błąd ubezpieczyciela w celu uzyskania większego odszkodowania są surowo sankcjonowane w każdym systemie ubezpieczeniowym. Z doświadczeń amerykańskich wiadomo na przykład, że w okresach depresji gospodarczej bankrutujący przedsiębiorcy często postanawiają „sprzedać budynki firmie ubezpieczeniowej”, realizując ubezpieczenie od ognia. Hazard moralny winien być brany pod uwagę przede wszystkim przez zakład ubezpieczeń w procesie oceny ryzyka, jednakże wskazuje się, iż jego identyfikacja jest niezmiernie trudna [Webb i in., 1984, s. 203].

Hazard motywacyjny (ang. *morale hazard*) zwany też psychologicznym, w polskiej literaturze nazywany często **pokusą zaniedbania**, bierze się z podświadomej skłonności do wypadków. Spowodowana ona jest świadomością posiadania ubezpieczenia, a co za tym idzie swego rodzaju nonszalanckim podejściem do ewentualności nastąpienia szkody. Przykładem może być skłonność do udzielania „złych kredytów”, jeśli są one ubezpieczone zbiorowo, choć działanie takie może być spowodowane albo celową (hazard moralny), albo podświadomą niestarannością w ocenie zdolności kredytowej. Tak jak hazard moralny, także ten czynnik ryzyka jest bardziej istotny z punktu widzenia zakładu ubezpieczeń i wymaga podejmowania działań w kierunku „wymuszenia” zachowań prewencyjnych ubezpieczonych. Dla nich natomiast konieczne jest uświadomienie sobie faktu, iż świadomość posiadania ubezpieczenia wpływa na obniżenie staranności, tymczasem zaniedbanie obowiązku zapobiegania szkodzie bądź minimalizowania strat jest często sankcjonowane zmniejszeniem odszkodowania.

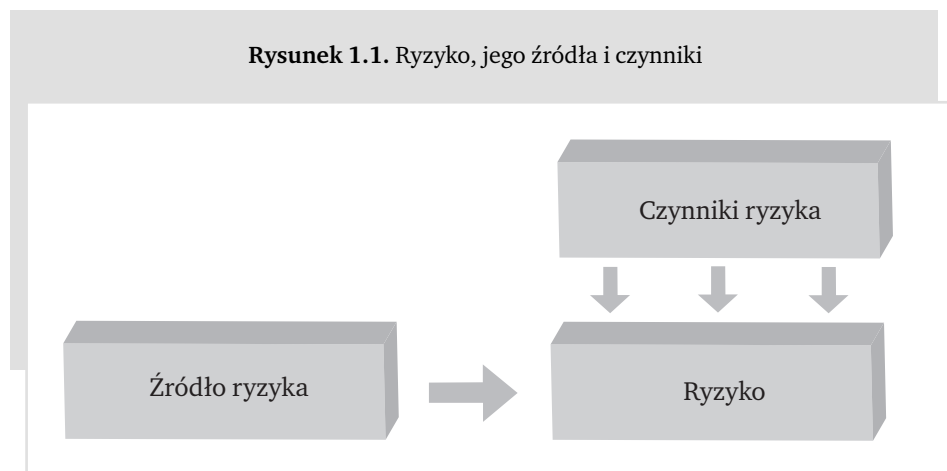
Podobieństwo terminologiczne w obrębie definiowania omówionych dwóch rodzajów hazardu podmiotowego wynika z prób adaptacji w literaturze polskiej [Kowalewski, 1996] nazw angielskich (z literatury głównie amerykańskiej).

Wydaje się, że problem ten mógłby zostać rozwiązany np. poprzez zwrócenie uwagi na fakt, iż hazard moralny ma charakter pierwotny (wobec ubezpieczenia), podczas gdy hazard motywacyjny ma charakter wtórny, implikowany posiadaniem ochrony ubezpieczeniowej.

Czwarta kategoria – **hazard prawny** – oznaczać ma okoliczności wpływające na sam fakt powstania szkody bądź jej rozmiary, a związane z przyjętym systemem prawnym oraz tradycją orzeczniczą. Przepisy mogą nakładać pewne obowiązki, np. podczas katastrofy budowlanej, które wymagają poniesienia dodatkowych kosztów, a sądy w pewnych krajach wykazują skłonność do zasądzenia większych odszkodowań z tytułu odpowiedzialności cywilnej czy faworyzowania pracowników jako strony procesowej.

Dla potrzeb analizy ryzyka w kontekście zarządzania nim – także poprzez ubezpieczenie – istotne jest rozróżnienie trzech pojęć:

- ▶ ryzyka,
- ▶ źródeł ryzyka (przyczyn i okoliczności powodujących możliwość realizacji ryzyka),
- ▶ czynników ryzyka (warunków i okoliczności determinujących wielkość ryzyka).

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując rozważania nad pojęciem i naturą ryzyka, należy przytoczyć najważniejsze **definicje ryzyka**, sformułowane w literaturze w odniesieniu do potrzeb tak teorii, jak i praktyki ubezpieczeń [Ronka-Chmielowiec, 1997].

- ▶ ryzyko jest szansą nastąpienia straty – gdzie szansa rozumiana jest jako stopień prawdopodobieństwa zajścia zdarzenia generującego stratę;

► ryzyko jest możliwością nastąpienia straty – co oznacza, że zajście zdarzenia generującego stratę nie jest niemożliwe i jednocześnie nie jest pewne, czyli wartość prawdopodobieństwa tego zdarzenia zawiera się między zerem a jednością;

► ryzyko jest stanem, w którym istnieje możliwość straty – ryzyko rozumiane jest tu jako pewien stan rzeczywistości, w którym istnieje możliwość pojawienia się wyniku innego niż oczekiwany bądź zajścia zdarzenia generującego straty;

► ryzyko jest prawdopodobieństwem wyniku innego niż oczekiwany – definicja ta odwołuje się do obiektywnego prawdopodobieństwa, że faktyczny rezultat (wynik) będzie się różnił od oczekiwanego;

► ryzyko jest dyspersją rezultatów rzeczywistych i oczekiwanych – czyli stopniem rozrzutu wyników w stosunku do pozycji centralnych lub średnich;

► ryzyko oznacza przedmiot ubezpieczenia – przedmiotem tym mogą być dobra osobiste lub majątkowe.

Zgodnie z ustaleniami Komisji ds. Terminologii Ubezpieczeniowej Stanów Zjednoczonych z 1966 r. ryzyko w płaszczyźnie ubezpieczeń może być pojmowane jako:

- niepewność co do nastąpienia określonego zdarzenia (ryzyko pożaru),
- samo zdarzenie (pożar),
- przedmiot ubezpieczenia.

Stąd mamy ubezpieczenie ryzyka odpowiedzialności cywilnej, gdzie ryzyko ubezpieczone to ewentualne powstanie zobowiązania do naprawienia szkody (same zdarzenia powodujące powstanie odpowiedzialności mogą być różne), ale i ubezpieczenie nieruchomości od ryzyka pożaru, gdzie pożar jest zdarzeniem, a nieruchomość przedmiotem ubezpieczenia.

Badania nad naturą ryzyka i przegląd definicji pozwalają wysnuć dwa zasadnicze wnioski w tym aspekcie [Ronka-Chmielowiec, 2002]:

► ryzyko ma złożoną naturę, nie jest zjawiskiem jednorodnym i nie można podać jednej uniwersalnej definicji,

► ryzyko jest zjawiskiem zmiennym, uzależnionym od czasu i okoliczności – stąd może być traktowane jako pewien proces zachodzący w świecie zewnętrznym.

Analiza ryzyka powinna uwzględniać tę złożoność ryzyka, jego dynamikę i czynniki determinujące charakter i wymiar. Istotne jest jednak, że przytoczone definicje nie zawsze wyznaczają jakość konsekwencji realizacji ryzyka – niektóre odwołują się do pojęcia straty, inne jednakże do koncepcji wyniku innego niż oczekiwany.

Dla potrzeb procesu zarządzania ryzykiem należy przyjąć **definicję ryzyka** odnoszącą się do możliwości straty, rozumianej bardzo szeroko:

- jako strata rzeczywista bądź utrata korzyści,

- ▶ nieoczekiwanie zwiększona potrzeba (finansowa),
- ▶ nieosiągnięcie zakładanego celu.

Jeśli traktować ryzyko jako odchylenie od wartości oczekiwanej, to należy ograniczyć je do odchylenia w kierunku wartości mniejszych niż oczekiwane. Ograniczenie to podyktowane jest, jak już wspomniano, faktem, iż omawiany w pracy problem zarządzania ryzykiem obejmuje kontrolę i finansowanie strat. Ubezpieczenie zaś stanowi instrument zapewniający kompensację strat lub wzmożonych potrzeb – w tym kontekście strata powinna być zatem rozumiana jako ekonomiczna, o negatywnym charakterze, konsekwencja realizacji ryzyka.

1.3. Podstawowe klasyfikacje ryzyka

Złożona natura ryzyka sprawia, że problem stworzenia uniwersalnej definicji jest po części rozwiązywany przez wskazanie na istnienie kilku rodzajów ryzyka, co ukazuje jego różne aspekty. Celem systematyki jest nie tylko zrozumienie natury ryzyka – daje ona podstawy dla klasyfikacji rodzajów ryzyka w procesie zarządzania oraz decyzji co do metod oceny, podjęcia, a wreszcie możliwości ubezpieczenia.

Klasyfikacja zdeterminowana jest przyjętymi kryteriami, jednakże w kontekście ubezpieczenia można zaobserwować w literaturze przedmiotu więcej konsekwencji i zdecydowania niż w odniesieniu do problemu określenia istoty ryzyka. Przedstawione zatem zostaną najbardziej znaczące dla procesu zarządzania i ubezpieczenia klasyfikacje ryzyka.

Ryzyko obiektywne i subiektywne

Rozróżnienie to związane jest z łączeniem pojęć ryzyka i niepewności. Kryterium mają stanowić z jednej strony obiektywność istnienia ryzyka, z drugiej jego mierzalność. Ryzyko subiektywne bywa także nazywane niepewnością *sensu stricte*. Odzwierciedla sytuacje, w których poczucie zagrożenia bierze się z indywidualnej oceny rzeczywistości. Oznacza zatem subiektywne przekonanie o istnieniu bądź nieistnieniu ryzyka. Ryzyko w tej postaci jest kategorią w zasadzie niemierzalną – choć niektórzy autorzy dokonują wyróżnienia poziomów niepewności [Williams i in., 2002, s. 35]:

- ▶ poziom 0 – wynik może być określony z bardzo dużą dokładnością,
- ▶ poziom 1 – znane są możliwe wyniki i ich prawdopodobieństwo,
- ▶ poziom 2 – znane są możliwe wyniki, ale nieznane ich prawdopodobieństwo,
- ▶ poziom 3 – możliwe wyniki ani ich prawdopodobieństwo nie są w pełni znane.

Wyróżnienia te wymagają jednakże dokonania kwalifikacji poszczególnych rodzajów ryzyka.

Samo istnienie niepewności jak i jej wielkość w konkretnych sytuacjach zależą od cech osobowościowych. Są osoby szczególnie ostrożne czy pesymistyczne w ocenianiu pewnych faktów, jak i nadmiernie optymistyczne. Tę samą sytuację jedni będą upatrywać jako ryzykowną, inni jeszcze nie. Już w osiemnastym stuleciu uczeni stwierdzili, że istoty ludzkie nie wykazują jednakowej skłonności do ryzyka [Bernstein, 1997, s. 88]. Trzeba jednak przyznać, że indywidualna skłonność do ryzyka może być zdeterminowana różnymi czynnikami. I tak z badań wynika, że kobiety oraz ludzie starsi mają większą tendencję do oceniania sytuacji jako ryzykownej. Dyskusja w grupie może sprawić, że jednostka będzie w stanie zaakceptować większe ryzyko. Generalnie, ludzie są także skłonni do przeceniania małego prawdopodobieństwa i niedoceniania dużego prawdopodobieństwa zdarzenia. Wyróżnienie ryzyka subiektywnego i uwzględnienie wpływu czynników psychologicznych ma ogromną wartość w odniesieniu do decyzji i ocen podejmowanych w procesie zarządzania ryzykiem.

Istotne jest tu jednak, że niepewność jest jedynie subiektywnym przekonaniem o istnieniu i wielkości ryzyka, które samo w sobie ma być kategorią obiektywną, a nawet mierzalną. Istnieje niezależnie od faktu, czy zostało przez jednostkę rozpoznane. Warunkiem istnienia ryzyka jest, aby prawdopodobieństwo zajścia zdarzenia z nim związanego było większe od 0 i mniejsze od 1. Zdarzenie musi być zdarzeniem możliwym, ale nie może być zdarzeniem pewnym, gdyż wówczas nie ma ryzyka. Może być zmierzone, jeżeli przyjmiemy, że ryzyko oznacza odchylenie od prawdopodobnych czy oczekiwanych wartości, przy wykorzystaniu np. takich miar jak odchylenie standardowe bądź semiodchylenie standardowe, przy ograniczeniu pojęcia ryzyka do wartości mniejszych od oczekiwanych.

Ryzyko czyste i spekulatywne

Kryterium tego podziału jest charakter, rodzaj możliwych konsekwencji realizacji ryzyka. Realizacja ryzyka czystego wywołuje zawsze skutki negatywne (strata). Możliwy jest zatem jedynie wynik negatywny (strata) bądź neutralny (brak straty) [Rejda, 2005].

Najważniejsze typy ryzyka czystego wg Harringtona³, to:

► ryzyko zmniejszenia (utraty) aktywów wskutek działania sił przyrody, kradzieży bądź przywłaszczenia czy konfiskaty przez władze;

³ Podobnie także [Vaughan, 1997, s. 16].